

ERZURUM'DAKİ TARİHİ YAPILAŞMA VE BAZI GÖZLEMLER II.

Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU*

Dergimizin 10. Sayısında Erzurum Merkez ilçedeki tarihi yapılaşmanın içinde bulunduğu duruma ve çeşitli olumsuzluklara dikkat çekmiştik. Ortaya koyduğumuz örneklerle özellikle **İç Kale** ve çevresinde bulunan yapılardan **Çifte Minareli Medrese, Cincime Sultan, Ahi Toman Baba, Ebu İshak Kazeruni, Rabia Sultan Türbeleri** ile, şehri çevreleyen **surlar, sur kapıları, bazı hamamlar ve mezarlıkların** bugünkü pek de iç açıcı olmayan durumlarına değinmiştik

Erzurum'da sivil yapılaşmanın en önemli grubunu oluşturan **konut mimarisi** ile kendine özgü niteliklere sahip **evlerden** ve şehrin önemli bir alış veriş merkezi olan **Taşmağazalar'dan** bahsetmiş, sanat ve kültürel açıdan dikkat çeken bazı örneklerin de hızla azaldığına yine bu yazımızda işaret etmiştik.

Son 15-20 yıl içerisinde meydana gelen ve kentlerin geleneksel dokuları ile günümüzdeki yapılaşma arasında ortaya çıkan uyumsuzluklar, bu arada tam bir sahiplenme olmaması nedeniyle tarihi eserlere karşı gösterilen ilgisizlik ve samimiyetsizlik, daha önceleri de birçok kez çeşitli vesilelerle gündeme getirilmişti.

Tarihi niteliğin ve kültürel değerlerin önemli bir gurubunu yansıtan Erzurum evlerinin sayısı 1983'te, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun çıkarılmasından önce, yaklaşık 300'ü buluyordu. Bunların çok önemli bazı örnekleri de Dr. Haşim Karpuz'un **Erzurum Evleri** adını taşıyan kitabında plan ve fotoğraflarıyla birlikte yayınlanmıştı (Ankara, 1984). Oysa bugün bu evlerden ancak 30-35 tanesi ayakta kalabilmiş, diğerleri ise çeşitli nedenlerle ortadan kaldırılmış ve yerlerine ucube apartmanlar dikilmiştir.

Bu konudaki ilginç bir tespitimi anmadan geçemeyeceğim. Şair Nef'i İlköğretim Okulu ile Taş Ambarlar'ın güneyinde bulunan, üzerindeki kitabesi ile dönemin üslup özelliklerini de en iyi biçimde yansıtan tarihi bir ev (Foto. 1), içerisinden kiracısının çıkarıldığı günleri takiben birkaç ay içerisinde kullanılmayacak hale getirilmiştir. Boşaltıldığı ilk haftalarda öncelikle, evin dış cephe ve iç düzenlemelerindeki tarihi ve kültürel değerler yok edilmiş, ardından camları kırılarak çerçeveler tahrip ettirilmiş, içerisine ve yumuşak toprak dolgulu zemine su salınmak suretiyle temelleri gevşetilmiş, arkasından da sahipleri tarafından ilgili kurumlara başvurularak, "Ben bu evi bu haliyle koruyamıyorum,

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

eserin tescilini kaldırım”denilmiştir. Ayrıca da yerel yönetimlere “Yıkım kararı verin yoksa yıkıldığı taktirde doğacak sonuçtan biz sorumlu değiliz”!.. denilerek eserin bu duruma gelmesindeki sorumluluğu başkalarına yıkma cüretini gösterebilmişlerdir. Yerel yönetimler de bu kültür koruyuculuğu (!) karşısında ev için yıkım kararı vermiş ve günümüzde bu binanın yeri arsa haline getirilmiştir (Foto. 2).

Çevremizde bunun gibi yüzlerce kültür varlığı, koruma yerine yıkım kararı veya yangınlarla karşı karşıya kalmakta, asırların tahribine dayanan bu konutlar, yangın ve buldozerlerle birkaç dakika içerisinde ortadan kaldırılarak yok edilmektedirler.

Günümüzde içinde yaşadıkları kentin tarihi ve kültürel değerlerini kendilerinden sonraki nesillere aktarmak amacıyla elini-kolunu sıvamış pek çok olumlu yerel yönetim örneği ortada iken, gariptir ki başta Erzurum Büyükşehir Belediyesi olmak üzere, çevre belediyelerden de bu konuda hiçbir ileri adım atılmamıştır. **Tarihi Kentler Birliği** adı verilen sivil toplum kuruluşuna 150’den fazla il, ilçe ve belde teşkilatı kayıtlı olduğu halde, bunların içinde Erzurum ilini temsilen hiçbir belediyenin bulunmaması manidardır. Oysa katılımcı belediyelerin il ve ilçelerinde son yıllarda müthiş bir turizm patlaması ortaya çıkmıştır. Bu beldelerin yöneticileri, seçtikleri doğal ve kültürel dokuya sahip sokak ve mahallelerde onardıkları birkaç evi turizme kazandırmakta, birçok resmi ve sosyal faaliyet de bu konularda yapılarak eski yaşama kültürümüzün bu önemli temsilcileri bütün değerleriyle ayakta tutulmaya çalışılmaktadır.

ÇEKÜL Vakfı tarafından başta Safranbolu, Nevşehir, Ürgüp, Göreme, Derinkuyu gibi turizm açısından tanınan şehirlere ilave olarak; Bursa ve ilçeleri ile Birgi, Antalya Kalcıçı, Kastamonu, Edirne, Bitlis, Bahçesaray, Van, Diyarbakır, Mardin, Midyat, Birecik, Kayseri, Dulkadirli, Yalvaç, Sivas, Divriği, Eskişehir, Trabzon, Ankara Beypazarı vb. gibi il ve ilçelerde pilot bölge uygulamasına geçilmiş, buralarda yerel yönetimlerle işbirliği içindeki yöre halkı çok değerli kültür varlıklarını restore ettirerek hem içinde yaşayanlara, hem de dünyanın her yanından buraları görmeye gelen turistlere kendi ortamı içinde bir şehir, bir kent sunabilme imkanı sağlamışlardır. Böylece evrensel değerler kazanan bu beldelerde turizm patlaması yaşanmış ve yaşanmaktadır.

Erzurum’da da orijinal kent dokusunu koruyan birçok mahalle, semt ve sokaklar bulunmaktadır. Bunun için Belediyeler ya da il yöneticilerinin ilgisiyle bir ya da birkaç sokaktaki tarihi evin kamulaştırılarak restorasyonlarının yapılması örnek teşkil edecek, bunu gören özel şahıslar da evlerini restore ettirerek belki bu kervana katılacaklardır.

Kentlerimizin kültürel dokularının kaybedilmemesine yönelik çalışmalar gücümüz yettiğince radyo, tv. konuşmalarında, panel, seminer ve konferanslarda, çeşitli makale röportaj ve yazılarla gazetelerde duyurulmasına ve sıkca gündemde tutulmasına rağmen bu konularda bu güne kadar olumlu her hangi bir yaklaşımın sergilenmemesi, umutlarımızı azaltmakta ve bu güzel beldenin kültür değerlerinin korunması konusunda her geçen gün daha da geç kalınmaktadır.

Geçmişteki konferanslarımıza katılan dinleyicilerden bazıları şehrin içindeki tarihi eserlerin yanlarındaki ya da çevrelerindeki olumsuzluklardan etkilenerek: “Burada Erzurum’un hep olumsuz yanları gösteriliyor. Bunların hiç güzel yanları yok mu”?. diyerek tepki göstermişlerdi. Elbette Erzurum’un güzel yanları da vardı. Konferansın amacı da zaten bu olumsuzluklara dikkat çekerek, daha iyiyi, daha güzel bir çevreyi nasıl yaratabiliriz sorusuna cevap aramaktı!.. İşte bu açıdan bakıldığında konferansta söylenen şeyler -az da olsa- amacına ulaştığını bu itirazlarla gösteriyordu. Ama bunun için yaklaşık 400 bin nüfusa sahip Erzurum’da, en az on bin kişinin bu harekete katılması ve yapılacaklara inanması gerekiyordu.

Çeşitli atıklarla kirlenmiş pis bir çevre insanda nasıl bir hoşnutsuzluk ve tiksinti uyandırırsa, gözümüz önünde her gün bir taşı, bir çerçevesi, bir kapı ya da penceresi sökülerek tahrip edilen tarihi eserler de en hafif deyimle aynı zevksizliği ortaya koyar. Geçmişte savaşlar, istilalar, terkedilmişlikler ya da sahipsizlik sonucu ortadan kalkmış, tahrip olmuş -ya da kanserli bir vücut gibi her gün gözümüzün önünde eriyerek yok olmaya yüz tutmuş- kültürel mirası korumak için, öncelikle 7’den 70’e toplumun her kesiminin bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Sırf yasalarla tarihi eserlere sahiplenmek ve korumacılık yapılamayacağı gibi, üç-beş eğitilmiş kişiyle de korumacılığı sürdürmek mümkün değildir. Benzer bilincin, toplumun her kademesince benimsenmediği takdirde bu konuda geç kalınmakta ve her geçen gün kentimizin kültürel değerlerinin ortadan kalkması hızlanmaktadır.

Çevremizde turistlerin ilgisini çeken pek çok doğal ve tarihi miras bulunmakla birlikte, bireysel olarak da onların ilgisini kendi yaşamlarına yöneltebilmek amacıyla bazı şeylerin yapılması mümkündür. Örneğin bazı yörelerde insanlar evlerinin önüne dikkat çekici bir obje, bir araba tekerleği, bir tarım aleti, bir maşa, ya da yakın çevreden getirilmiş eski bir değirmen taşı veya otantik bir eşya koymak suretiyle turistlerin ilgisini kendi evine çekmekte ve bu eşyalarla ilgilenen bir yabancı gördükleri takdirde de hemen yanlarına giderek içeriye, evlerine, avlularına, buyur etmektedirler. Ayrıca sempatik tavır ve davranışlarıyla da turistler üzerinde son derece olumlu bir etki ve izlenim bırakmaktadırlar.

Merkez ve çevredeki kültürel zenginlik, eski Erzurum evlerinin otantik yaşama düzeni, sokakların dokusu ve evlerin sokaklara açılan cephe biçimleri, buralardan geçenlerin daha yakın ilgisini çekmeye yeter derecededir. Ancak onlara yaklaşım açısı, sokakların kirliliği, yer yer de olsa bu ilgi ve yönelmeyi azaltmaktadır. Hareket ve davranışların soğuk, olumsuz, hatta itici düzeyde olması, bu konuda çok geç kalındığının işaretleridir.

Son yıllarda kent içinde sağlanan olumlu gelişmelerin başında, sokak ve meydanların park, bahçe, oturma alanları olarak değerlendirilmesi gelmektedir. Bu konuda özellikle şehirde giderek artan öğrenci nüfusuna paralel olarak Atatürk Üniversitesi kampüsü (Foto. 3) içinde oluşturulan park, bahçe, sportif alanlar ile kampüs önündeki havuzlu park, Yüzüncü Yıl, Yakutiye (Foto. 4-5), İstanbul Kapısı çevresindeki park ile Yenişehir'deki diğer parklar ve Tebriz Kapısı Meydanı (Foto. 6) akla gelmektedir. Ayrıca Üniversite-şehir arasındaki yürüme parkuru, ana cadde ve bazı sokakların temizliği ile modernleşme yarışı içindeki, otel, lokanta, pastane ve cafe'ler, şehir hizmet veren olumlu öğelerdir. Ancak buralarda müşterilere karşı gösterilen ilgi ve davranış konusunda da bütün olumsuzluklardan ve kaba davranışlardan şiddetle kaçınarak, hizmetin evrensel boyutlarda olmasına azami çaba ve gayret göstermek gerekmektedir.

Tarihi eserlerin çevresinin şenlendirilerek, insanların bu kültür mirasına karşı ilgi ve alakaları artırılmalı, deyim yerindeyse kişileri bu tarihi eserlerin yapıldıkları çağda kimler için nasıl ve hangi amaçla hizmete açıldıklarını ve bu hizmetlerini ne kadar sürdürdüklerini düşündürmeye sevk etmelidir. Bunun için de tarihi eserlerin çevresinin açılarak her taraftan rahatça görülebilmeleri sağlanmalı, onların geçmişin kıymetli bir incisi, bir hazinesi olarak değerlerinin gelecek nesillere de paylaşılmaları konusunda ne gerekiyorsa yapılmalıdır.

Yakutiye Medresesi ile Lala Paşa Camii arasındaki parkın açılması, buradan geçen, müzeyi ziyaret etmek isteyen kimseler için son derece olumlu bir harekettir. Ancak buralarda hızla büyüyen ağaçlar, salkım söğütler, zamanla burasının tarihi bir çevre olduğunu unutturacak ve doğal çevre olduğunu hatırlatacak boyuta getirmiştir. Gittikçe uzayan ve görüntüyü bozan ağaçların sökülerek, yerlerine çevreyi kapatmayan, görüntüyü engellemeyen mazi türü bitkilere ağırlık verilmesi hususunun Yakutiye Belediyesi'nce sağlanması gerekmektedir (Foto. 4-5).

Erzurum'daki olumlu işlerden birisi de Erzinçankapısı'ndaki **Murat Paşa Camii** ile **Ahmediye Medresesi**'nin çevre düzenlenmesidir (Foto. 7). Bu iki tarihi yapının çevresindeki kültürel değer taşımayan, görüntü kirliliği oluşturan, zevksiz ve uygunsuz yapıların kaldırılması, yakınlarına yapılacak yeni uygulamaların ise

bu tarihi kalıntıların görünüm ve silüetlerini bozmadan, modern bir düzen içinde yapılması gerekmektedir.

Osmanlı döneminde Habib Mehmed Efendi tarafından eski bir caminin yerine 1767 tarihinde yaptırılan **Şeyhler Külliyesi**; cami, medrese, hamam ve çeşmeden oluşan yapılar topluluğu olarak dikkati çekmektedir. Bu külliyenin medrese kısmı, son yıllarda oldukça harap ve bakımsız durumda idi. Bir ara öğrenci yurdu olarak kullanılan medrese, öğrencilerin burayı boşaltmalarıyla işlevsiz ve bakımsız kalmış idi. Günümüzde bu yapı yeniden elden geçirilerek, bazı eksiklikleri de tamamlanarak lokanta haline getirilmiştir (Foto. 8). Yöresel yemeklerle birlikte, klasik yemek çeşitlerinin de medrese hücrelerindeki sinilerde ikram edildiği bu işletmenin, başka tarihi yapılara da örnek oluşturması temenni edilir tabii ki..

Bundan 5-6 yıl önce Yoncalık Mahallesi'nde **Askeriye Hamamı** ile çevresi, çok çirkin bir görünüm ortaya koyuyordu. Daha önceki yazımızda da belirtildiği gibi, restorasyon sırasında pek çok değerini yitirmiş olan hamamın çevresi, restorasyondan sonra, daha bakımlı ve daha temiz hale getirilmiştir. Ancak buradaki görüntü kirliliği oluşturan seyyar satıcıların da bir çatı altında toplanarak, ortadan kaldırılmaları gerekir.

Erzurum'da son yıllarda meydana gelen olumlu gelişmelerden biri de eski kombina ve çevresinin modern bir düzenelemeye kavuşturulmuş olmasıdır. Önceden buradan geçen derenin son derece kirliliği, pis suları mide bulandırıyor, hele de aşağıda; marul, maydanoz, lahana, soğan v.b. sebzelerin yetiştiği alanların bunlarla sulanıyor olması, insanda tiksinti uyandırıyor. Buraların ıslah edilerek, yeni binalar yapılmış olması, düzenli ve temiz cadde ve sokakların geçirilmesi, kent adına olumlu ve sevindirici gelişmelerdir.

Yeni ülkeler görmek, değişik yerler gezmek, yeni insanlar tanımak amacıyla giderek küçülen dünyayı dolaşmaya çıkan turistlerin amacı, kendilerinde olmayan otantik yaşama biçimlerini tespit etmek ve adeta onlarla özdeşleşmek isteğidir. Gerekirse yöre halkı ile birlikte bunları yaşamak isteyen pek çok turist, farklı ülkeleri, değişik yöre ve toplumları bu amaçla görmek istemektedir. Bu arada turistlerin aradığı en önemli husus, temizlik ve hizmettir. İklim ve yüksek rakım yüzünden Erzurum çevresinde üretimin yeterli düzeyde olmaması, artan nüfusa göre geçinme imkânlarının giderek güçleşmesi, insanları yeni arayışlara yöneltmektedir. Bu da öncelikle Ticaret ve turizm olarak çıkmaktadır karşımıza. Geçmişe ait kaybolan değerler de yerine gelmeyeceğine göre, daha öncelikli olarak mevcut turizm imkanlarını geliştirmek gerekmektedir. Bunun yolu da çevresi ile

düzenli, ahenkli bir kültürel miras ve tarihi esere bakış açısından geçmektedir. Üniversitenin açılışı ile Erzurum'da birden bire canlanan ekonomik durum ve bunun getirdiği sürümün dört mevsim boyunca turizm açısından turiste de sunulmak suretiyle daha zengin ve müreffeh bir Erzurum yaratılabilir.

Foto 1 : Şair Nefi Caddesindeki Evin 1998'deki Durumu

Foto 2 : Aynı Evin 2000 lerdeki arsası

Foto 3 : Atatürk Üniversitesi Kampüsünden bir görünüm

Foto 4 : Yakutiye Medresesi Önündeki Parktan bir görünüm

Foto 5 : Yakutiye Parkının bir bölümü

Foto 6 : Tebrizkapı Meydanı'ndan bir görünüm

Foto 7 : Muratpaşa Camii ve Ahmediye Medresesi çevresi

Foto 8 : Şeyhler Medresesi'nin avlusu